

Anna Zakościelna*

(Rec.) M. Rybicka (red.), *Wielokulturowe cmentarzysko w Skołoszowie, stanowisko 7 pow. jarosławski w kontekście osadnictwa z neolitu i wczesnej epoki brązu we wschodniej części Podgórze Rzeszowskiego*.

Rzeszów: Oficyna Wydawnicza „Zimowit” 2017, 186 stron, 123 ryciny, 17 tablic, 5 fotografii i 19 tabel

Recenzowany tom dotyczy wielokulturowego stanowiska 7 w Skołoszowie, prezentowanego na tle osadnictwa neolitycznego i wczesnobrązowego we wschodniej części Podgórze Rzeszowskiego. Na historię wykorzystania w pradziejach rozległego cypla w dolinie Rady, na którym jest położone stanowisko, złożyła się aktywność społeczności kultury pucharów lejkowatych oraz kultur ceramiki sznurowej i mierzanowickiej. Wyjątkowość obiektu polega na jego wielokulturowym, przede wszystkim funeralnym, obrzędowym charakterze.

Redaktor tomu – Małgorzata Rybicka – zgromadziła zespół badaczy, głównie archeologów, którzy przygotowali 10 składających się na opracowanie artykułów. Wszystkie są bogato ilustrowane mapami, planami, rysunkami i fotografiami, a także różnego rodzaju diagramami i schematami obrazującymi zarówno postępowania analityczne, jak i wnioski. Każdy tekst jest opatrzone streszczeniem w języku angielskim.

Nie jest to pierwsza publikacja dotycząca wyników badań w Skołoszowie 7, niektóre z nich zostały już ogłoszone drukiem (np. Król, Rogoziński, Rybicka 2014), zapewne dlatego nie znajdujemy w tomie wstępu, w którym by zaprezentowano historię odkrycia i zakres badań stanowiska i rejonu osadniczego, stosowaną metodykę badawczą oraz ogólne rezultaty. Krótkie informacje na ten temat zamieszczono we wprowadzeniach do kilku tekstów: Dariusza Króla (s. 5), Mateusza Cwalińskiego, Jakuba Niebieszkańskiego i Dariusza Króla (s. 59), Małgorzaty Rybickiej, Michała Głowacza i Dariusza Króla (s. 113), Jakuba Rogozińskiego (s. 143), a także M. Rybickiej (s. 169). Już ta „wylicznka” powtórzeń

pokazuje, iż brak wstępu wprowadzającego w problematykę jest znacznym mankamentem publikacji.

Kontrowersje budzi także układ poszczególnych artykułów. O ile dwa pierwsze, prezentujące sytuację osadniczą w rejonie stanowiska (D. Król, s. 5–24; s. 25–33), oraz może jeszcze trzeci, dotyczących materiałów krzemienych (A. Pelisiak, s. 35–58), znajdują się na „swoim miejscu”, bo oparte są na materiałach pochodzących z badań powierzchniowych (pokazują zatem tło osadnicze), to kolejność trzech następnych wydaje się przypadkowa i nie do końca przemyślana przez redaktora tomu. Pierwszy z nich dotyczy bowiem rezultatów badań geofizycznych na stanowisku 7 w Skołoszowie (M. Cwaliński, J. Niebieszkański i D. Król (s. 59–70), dwa kolejne dotyczą stanowiska 31 w tej samej miejscowości (E. Sieradzka, M. Głowacz, s. 71–103; Ł. Kowalski, K. Adamczyk, A. Garbacz-Klempka, s. 105–111), z kolei ostatnie cztery teksty – już tylko stanowiska będącego głównym motywem opracowania, ale i tu znajdujemy dysonans. Artykuły dotyczące problematyki generalnej (chronologia radiowęglowa – M. Rybicka, M. Głowacz, D. Król, s. 113–142; organizacja przestrzenna – J. Rogoziński, s. 143–156 oraz interpretacja kompleksu – M. Rybicka, s. 169–175) są rozdzielone wynikami analiz specjalistycznych ceramiki kultury mierzanowickiej (J. Trąbska, s. 157–167). Tom sprawia przez to wrażenie, jakby składały się nań artykuły przeznaczone do odrębnego ogłoszenia drukiem, a nie części/rozdziały połączone wspólną ideą studiów mikroregionalnych. Wydaje się, iż zamieszczenie rezultatów prospekcji geomagnetycznej stanowiska 7 w Skołoszowie

* Instytut Archeologii, Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, Pl. M. Curie-Skłodowskiej 4, 20-031 Lublin
e-mail: anzako.56@poczta.umcs.lublin.pl

po opracowaniu dotyczącym Skołoszowa 31, oraz wyników obu analiz specjalistycznych w formie aneksów na końcu tomu wpłynęłyby pozytywnie na jego strukturę.

Rozumiejąc wszystkie powody dotyczące oszczędności miejsca i nakładów na publikację, muszę również wytknąć decyzję o zamieszczeniu zbiorczej dla wszystkich tekstów bibliografii na końcu tomu, co utrudnia korzystanie, a w zasadzie nawet uniemożliwia autorom udostępnianie swoich prac w formie elektronicznej. Opracowanie nie jest także pozbawione innych, głównie technicznych mankamentów, nie będę się jednak na nich koncentrować.

Tom otwierają dwa teksty autorstwa Dariusza Króla, w których – na podstawie badań powierzchniowych przeprowadzonych w 2016 roku – analizuje i rekonstruuje sytuację osadniczą na pograniczu Przedgórze Rzeszowskiego i Doliny Dolnego Sanu, w promieniu 10 km od stanowiska 7 w Skołoszowie, w czasach pobytu w tym rejonie ludności kultury pucharów lejkowatych oraz kultur ceramiki sznurowej i mierzanowickiej. W obydwu opracowaniach autor stawia sobie za cel określenie preferencji wyboru warunków środowiskowych przez społeczności poszczególnych kultur oraz rekonstrukcję wzorów osadnictwa, czyli układów przestrzennych między stanowiskami o różnicowanej funkcji. Już wyniki powierzchniowej prospekcji są dużym wkładem autora do badań nad pradziejami Polski południowo-wschodniej – dość przytoczyć, że liczba stanowisk kultury pucharów lejkowatych w tym rejonie wzrosła siedmiokrotnie (a dokładniej: z 10 do 75). Posługując się nadzwyczaj sprawnie aparatem metodycznym stosowanym w archeologii osadnictwa, przeprowadza drobiazgową, wielopoziomową analizę wszystkich aspektów lokowania w terenie różnicowanych funkcjonalnie stanowisk. W efekcie otrzymaliśmy obraz systemu osadniczego funkcjonującego na tym różnicowanym krajobrazowo obszarze w czasach kultury pucharów lejkowatych, na który składały się stabilne osiedla wyżynne, cmentarzyska oraz mniejsze, trudne do określenia założenia osadnicze dokumentujące jego stosunkowo intensywną eksploatację.

Wzrosła również liczba stanowisk pozostawionych przez ludność kultury ceramiki sznurowej (nieznacznie) i zwłaszcza kultury mierzanowickiej, choć konkretnych liczb tych wzrostów w tekście nie znajdujemy. Na podstawie przeprowadzonej analizy autor ocenia stan badań nad osadnictwem tej pierwszej na tym terenie jako w dalszym ciągu niezadowolający i postuluje kontynuację badań, natomiast w odniesieniu do kultury mierzanowickiej – jako dobry, co nie znaczy, że nie wymagają one dalszych mikroregionalnych studiów.

Kolejna część tomu dotyczy również wyników prospekcji powierzchniowych w rejonie Skołoszowa 7. Andrzej Pelisiak zamieścił opracowanie pozyskanych w trakcie tych badań artefaktów krzemienych. Na dość liczny zbiór składa się w większości materiał mało charakterystyczny, w dużej części odpadkowy, a wyroby o wyraźnym obliczu typologicznym są nieliczne. Autor zastosował tradycyjną formę opisu i zilustrował wyroby fotografiami uzupełnionymi o przekroje. W oparciu o towarzyszący tym znaleziskom kontekst ceramiczny dokonał następnie próby określenia przynależności chronologiczno-kulturowej materiałów krzemienych, zastrzegając wątpliwości związane z takim postępowaniem w oparciu o materiały powierzchniowe. Ten tekst, niewiele wnoszący do omawianego studium, zawiodł mnie przynajmniej pod dwoma względami. Przede wszystkim zawiodła mnie forma prezentacji materiału – rozbudowany opis wszystkich, również odpadkowych artefaktów, podczas gdy można to było zamieścić w tabelach (cechy metryczne okruchów i odłupków w analizie materiałów z powierzchni różnych stanowisk nie mają znaczenia), a skupić się na nielicznych wyrazistych typologicznie i rzeczywiście wskazujących na atrybucję chronologiczno-kulturową wyrobach. Jestem również zdania, że żadna – nawet najlepsza – fotografia materiałów krzemienych nie zastąpi rysunku dokumentacyjnego.

Wynikom badań geofizycznych na stan. 7 w Skołoszowie jest poświęcony kolejny artykuł M. Cwalińskiego, J. Niebieszczańskiego i D. Króla. Autorzy charakteryzują wybrany do prospekcji teren, zastosowane metody, obszernie relacjonują rezultaty i – w konkluzji – interpretacje zaobserwowanych anomalii. Te ostatnie zawierają bardzo interesujące uwagi w nawiązaniu do wyników szerokopłaszczyznowych badań wykopaliskowych i otwierają perspektywy odsłonięcia nowych obiektów dokumentujących zachowania funeralne ludności, która użytkowała stanowisko 7 w Skołoszowie. Bardzo słuszna decyzja o podjęciu takich badań na obszarze bezpośrednio sąsiadującym z przebadaną w liniach rozgraniczenia autostrady częścią stanowiska ujawniła znaczny jeszcze jego potencjał poznawczy: m.in. hipotetyczne kurhany, grobowiec bezkomorowy, rowy i inne struktury. Świadczy ponadto o dalszych planach badawczych zespołu M. Rybickiej, podczas których wyniki te będą weryfikowane.

Następnie zamieszczono opracowanie materiałów kultury pucharów lejkowatych z sąsiedniego stanowiska 31 w Skołoszowie. Podobnie jak w przypadku stanowiska 7, jest to już kolejna ogłoszona drukiem praca po opublikowaniu wstępnych wyników i pierwszych

dat radiowęglowych przez Jakuba Rogozińskiego (2014) oraz materiałów krzemianych przez Michała Dobrzyńskiego i Katarzynę Piątkowską (2014a). Tym razem Elżbieta Sieradzka i Michał Głowacz opracowali stosunkowo liczny zbiór ceramiki (prawie 2,5 tys. fragmentów naczyń), który rozpatrują szczegółowo ze względu na technologię wyrobu, morfologię naczyń i stylistykę zdobienia. Analiza stylistyczno-chronologiczna została przeprowadzona w kontekście licznych analogii, pochodzących przede wszystkim ze skupiska osadniczego w Polsce południowo-wschodniej, ale też z innych rejonów zasięgu kultury pucharów lejkowatych. Wskazano również nawiązania do kręgu młodszych kultur naddunajskich. Z niektórymi z nich można dyskutować (np. naczynie z tabl. IV: 6 – zbyt długa szyjka, jak na nawiązania do kultury malickiej czy lubelsko-wołyńskiej), natomiast niewątpliwie są one widoczne (np. egzemplarz z tabl. X: 1). Ten poziom analizy ujawnił interesującą specyfikę zbioru ceramiki ze Skołoszowa 31, w którym są obecne niektóre elementy archaiczne, nawiązujące do wczesnych horyzontów rozwoju kultury pucharów lejkowatych na terenach niżowych oraz cechy typowe dla starszego horyzontu klasycznej grupy południowo-wschodniej. Wygląda to tym bardziej interesująco w kontekście inwentarza krzemianego, charakterystycznego z kolei dla fazy klasycznej grupy południowo-wschodniej, której elementów w zbiorze ceramiki nie ujawniono. Kwestii chronologii (i homogeniczności) osadnictwa nie rozstrzygają również oznaczenia radiowęglowe wykonane z węgla drzewnych, które wskazują na dwa przedziały chronologiczne i są – słusznie – bardzo krytycznie rozpatrywane przez autorów.

Wnikliwe rozpatrzenie różnych możliwych wariantów tej sytuacji w kontekście innych stanowisk kultury pucharów lejkowatych w Polsce południowo-wschodniej prowadzi autorów do wniosku, że stanowisko 31 w Skołoszowie nie miało charakteru trwałej osady, lecz dokumentuje pozostałości pobytu ludności, z których najstarszy może wyznaczać etap poprzedzający budowę założenia funeralnego na stanowisku 7 w Skołoszowie.

Kolejny artykuł autorstwa Łukasza Kowalskiego, Kamila Adamczaka i Aldony Garbacz-Klempki również dotyczy stanowiska 31 w Skołoszowie. Zawiera wyniki specjalistycznych analiz metaloznawczych miedzianej sztabki odkrytej w obrębie struktury pozaobiektywnej w centrum stanowiska. Autorzy określili profil surowcowy przedmiotu oraz obraz jego mikro- i makrostruktury, dzięki czemu mogli stwierdzić, że wykonany został z przetopionych rud miedzi, a kształt został mu nadany w wyniku obróbki plastycznej przeprowadzonej

na zimno. Interpretują zabytek jako półprodukt przeznaczony być może do wykonania szydła. Bardzo interesujące i wartościowe jest omówienie wyników analiz specjalistycznych, przeprowadzone w kontekście innych znalezisk eneolitycznych przedmiotów miedzianych (przede wszystkim kultury pucharów lejkowatych), gdzie znajdujemy zarówno przypisanie sztabki ze stanowiska 31 do grupy (klasy) surowcowej, jak i uwagi na temat jej możliwej chronologii w ramach horyzontów dystrybucji wyrobów miedzianych w eneolitycznej Europie. Zaskakujące, że autorzy poprzedniego opracowania nie skonsumowali tych uwag w rozważaniach na temat skomplikowanej kwestii chronologii stanowiska.

Cztery ostatnie teksty dotyczą już tylko stanowiska 7 w Skołoszowie. W pierwszym z nich M. Rybicka, M. Głowacz i D. Król zajmują się jego chronologią absolutną. W Poznańskim Laboratorium Radiowęglowym i Laboratorium Datowań Radiowęglowych w Krakowie wykonano łącznie 22 daty (część metodą AMS), w większości z węgla drzewnych, lecz i z kości ludzkich i zwierzęcych, w tym 5 dla obiektów kultury pucharów lejkowatych, 3 dla kultury ceramiki sznurowej i 14 dla kultury mierzanowickiej. Część dotycząca najstarszego horyzontu użytkowania stanowiska stanowi uzupełnienie wcześniejszych, obszernych rozważań o jego chronologii, w których autorzy podnosili problem relacji chronologicznych między monumentalnym grobowcem a towarzyszącym mu cmentarzyskiem płaskim (Król, Rogoziński, Rybicka 2014, 26–32). Nowe oznaczenie wykonane z kości ludzkich (grób 1233) potwierdza ich wcześniejsze założenia o funkcjonowaniu całego kompleksu funeralnego kultury pucharów lejkowatych w przedziale 3600–3400 BC.

W części dotyczącej kultury ceramiki sznurowej otrzymujemy publikację dwóch datowanych obiektów z pochówkami ludzkimi wraz z dokumentacją skomplikowanych sytuacji stratygraficznych i pełnym inwentarzem grobowym. Zarówno oznaczenia radiowęglowe, jak i cechy formalno-stylistyczne elementów wyposażenia, w których obecne są m.in. nawiązania do kultury środkowodnieprzańskiej, sytuują chronologię „sznurowego” horyzontu użytkowania stanowiska w przedziale 2450–2200/2100 BC.

Najmłodszy horyzont na stanowisku 7 w Skołoszowie jest związany z pobytom ludności kultury mierzanowickiej, która również chowała tu swoich zmarłych, deponowała szczątki zwierząt oraz pozostawiła szereg obiektów o trudnej do zdefiniowania funkcji. Wykonano dla nich największą serię znaczeń radiowęglowych, na podstawie których datowano ten horyzont na okres 2100/2000–1700 BC.

Następnie J. Rogoziński zajmuje się organizacją przestrzenną wielokulturowej nekropoli na stanowisku 7 w Skołoszowie, przede wszystkim w okresie jej użytkowania przez ludność kultury ceramiki sznurowej i kultury mierzanowickiej, odnosząc się również do funkcjonującego tu wcześniej wielkiego grobowca i cmentarzyska płaskiego kultury pucharów lejkowatych. Autor bardzo szczegółowo analizuje (również za pomocą obiektywnych metod geograficzno-osadniczych) wszystkie aspekty rozmieszczenia grobów ludzkich i zwierzęcych oraz obiektów o nieokreślonej funkcji, wydzielając 11 skupisk rozdzielonych krzyżującymi się pasami pustej przestrzeni. Część tych skupisk jest rozmieszczona na otaczającym grobowiec i cmentarzysko kultury pucharów lejkowatych okręgu, którego nasyp zapewne jeszcze wówczas nie uległ całkowitej degradacji, a tylko jedno nieznacznie narusza jego wschodnią partię. Rekonstruując kilkusetletnią historię funkcjonowania tego wyjątkowego założenia funeralnego, autor zwraca uwagę na kilka istotnych kwestii. Pierwszą jest zachowanie społeczności kultury ceramiki sznurowej, która podejmując decyzję o chowaniu swoich zmarłych w tym miejscu, uszanowała starszą przestrzeń sakralną. Ludność kultury pucharów lejkowatych zachowywała się pod tym względem zupełnie inaczej – dokonywała wrogiego przejęcia terenu i lokowała swoje jamy gospodarcze na starszych grobach, zapewne jeszcze wówczas zaznaczających się na powierzchni, choć nie oznaczanych tak jak grobowce monumentalne (np. Książnice 2 – Wilk 2014, Fig. 1; Gródek 1C – Zakościelna 2010, 35 i Ryc. 13). Następną kwestią są zachowania przedstawicieli kultury mierzanowickiej, którzy respektowali z kolei „sznurową” przestrzeń grzebalną, choć sytuowali swoje groby w bliskim jej sąsiedztwie. Ludność ta pozostawiła ponadto wiele obiektów o trudnej do określenia funkcji, stwarzających znaczne problemy interpretacyjne (pozostałości osadowe czy obrzędowe?).

Kolejny artykuł, autorstwa Joanny Trąbskiej, prezentuje rezultaty analiz ceramologicznych kilkunastu

fragmentów naczyń z obiektów kultury mierzanowickiej na stanowisku 7 w Skołoszowie. Autorka zaznacza, że są to wyniki wstępnego etapu tych specjalistycznych badań, dotyczące cech surowcowych i technologicznych. To bardzo fachowy, dość trudny w odbiorze tekst. Trzeba mieć nadzieję, że kolejne etapy badań zostaną powiązane także z formami naczyń (brak takich informacji), które mogłyby pokazać ewentualną zmienność technologiczną.

Tom zamyka artykuł M. Rybickiej, w którym autorka z jednej strony przytacza i podsumowuje wyniki badań i analiz poszczególnych etapów użytkowania stanowiska, z drugiej zaś podejmuje próbę całościowego spojrzenia na jego skomplikowaną problematykę. Stanowisko 7 w Skołoszowie jawi się jako wielokulturowe założenie funeralno-obrzędowe o tradycji zapoczątkowanej przez ludność kultury pucharów lejkowatych, a po ponad tysiącletniej przerwie kontynuowanej przez społeczność kultury ceramiki sznurowej i następnie kultury mierzanowickiej – wyjątkowe miejsce centralne, które koncentrowało aktywność osadniczą ludności w tym mikroregionie w okresach młodszego eneolitu i początkach epoki brązu. Zwłaszcza z tym ostatnim horyzontem są związane przejawy skomplikowanych zachowań obrzędowych, prowokujących wiele pytań, trudnych do rozwiązania problemów i otwierających perspektywę dalszych badań, które – mam nadzieję – są planowane.

Recenzowany tom jest kolejnym już wartościowym wkładem archeologicznego środowiska rzeszowskiego w poznanie pradziejów Polski południowo-wschodniej, powstałym w rezultacie przedinwestycyjnych badań wykopaliskowych wyprzedzających budowę autostrady A4. Zarówno prace terenowe, jak i wyniki studiów gabinetowych zaprezentowane w omawianej publikacji są dużym osiągnięciem badawczym autorów i na trwałe wejdą do literatury naukowej oraz przyczynią się do lepszego zrozumienia procesów kulturowych zachodzących na tym terenie w IV i III tys. BC.

Bibliografia

Dobrzyński M., Piątkowska K. 2014. Materiały krzemienne kultury pucharów lejkowatych ze stanowiska 31 w Skołoszowie, pow. Jarosław, woj. Podkarpackie. W: M. Rybicka (red.), *Wschodnie pogranicze grupy południowo-wschodniej kultury pucharów lejkowatych* (= *Collectio Archaeologica Ressoventis* 28). Rzeszów: Fundacja Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego, Instytut Archeologii Uniwersytetu Rzeszowskiego, 55–66.

Król D., Rogoziński J., Rybicka M. 2014. Cmentarzysko kultury pucharów lejkowatych w Skołoszowie 7, woj. Podkarpackie”. W: M. Rybicka (red.), *Wschodnie pogranicze grupy południowo-wschodniej kultury pucharów lejkowatych* (= *Collectio Archaeologica Ressoventis* 28). Rzeszów: Fundacja Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego, Instytut Archeologii Uniwersytetu Rzeszowskiego, 13–37.

- Rogoziński J. 2014. Datowanie bezwzględne osadnictwa neolitycznego ze stanowiska 31 w miejscowości Skołoszów, pow. Jarosław, woj. Podkarpackie. W: M. Rybicka (red.), *Wschodnie pogranicze grupy południowo-wschodniej kultury pucharów lejkowatych* (= *Collectio Archaeologica Ressoensis* 28). Rzeszów: Fundacja Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego, Instytut Archeologii Uniwersytetu Rzeszowskiego, 39–54.
- Wilk S. 2014. Early bronze burial materials from site 2 in Książnice, świętokrzyskie province / Wczesnobrązowe materiały grobowe ze stan. 2 w Książnicach, woj. świętokrzyskie. *Sprawozdania Archeologiczne* 66, 241–278.
- Zakościelna A. 2010. *Studium obrządku pogrzebowego kultury lubelsko-wołyńskiej*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.